KÜÇÜK MENDERES OVASINDA TARIMIN YAPISAL DEĞİŞİKLİKLERİ ve ÇEVRESEL ETKİLERİ

Structural Changes and Environmental Effects of Agriculture on The Küçük Menderes Plain

Yrd.Doç.Dr. Halil HADİMLİ*

ÖZ: Türkiye, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir ekonomik dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu süreçte, kalkınmanın sanayi eliyle olabileceği, tarım sektörünün ve tarımsal nüfusun kalkınmanın önünde engel teşkil ettiği düşüncesi kabul görmüştür. Bunun sonucu olarak da tarımsal ürün çeşitliliğinin azalmasından, tarım alanlarının amaç dışı kullanımlarına kadar pek çok olumsuz gelişme yaşanmıştır.

Küçük Menderes Ovası, uluslararası finansal kuruluşlar patentli tarım planlamalarının uygulandığı ilk yerlerden biridir. Yörede üretim kotası ile tütün tarımı, gümrük birliği antlaşması ile de pamuk tarımı büyük darbe almıştır. Yapılan bu müdahalelerin sonucu olarak günümüz Küçük Menderes Ovasında; buğday, kırmızıbiber, bostan (kavun-karpuz), çeşitli sebzeler ve silajlık mısır gibi ürünlerin ekimi yapılmaktadır.

Eldeki çalışma, Küçük Menderes Ovasının son 20 yıl içerisindeki tarımsal yapı değişikliklerini ve bunların çevresel etkilerini incelemeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmanın ilk notu özelliğini taşımaktadır. Küçük Menderes Ovası, idari olarak İzmir iline bağlı 6 ayrı ilçe yönetim alanına yayılmıştır. Ova, kuzeydeki Bozdağ ile güneydeki Aydın Dağları arasında, Küçük Menderes Grabeninin taban kesimini oluşturmaktadır. Bu ova, Türkiye'nin en önemli endüstri ürünü üretim alanlarından biri iken günümüzde bu özelliğini kaybetmekle yüz yüze gelmiştir. Küçük Menderes Ovasındaki tarımsal yapıda meydana gelen değişikliklerin en önemli sonuçları olarak Kırsal nüfusun azalması, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, şehirli nüfusun hızlı ve plansız büyümesi, ekolojik dengede meydana gelen değişiklikler sıralanabilir.

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum. hhadimli@atauni.edu.tr

ABSTRACT

Turkey had experienced an economic process of transformation since the second half of XX. centuries. It is accepted that reconstruction was through industry; agricultural sector and population limited the reconstruction during this prossess. Therefore, various negative developments have happened, such as misusing agricultural areas because of decreasing agricultural crops diversty.

The Küçük Menderes Plain is one of the places where agricultural schedulings patented by international financial institutions are performed. In the locality, both tobacco farming due to production quato and cotton farming due to customs union were damaged. Today crops, such as weat, chilli pepper, truck garden (melon- water mellon) various vegetables and corn foroge are cultivated in the Küçük Menderes Plain as a result of those interventions.

This study is the first comprehensive step to research changes of agricultural structure and their environmental effects in the Küçük Menderes Plain through the last 20 years. The Küçük Menderes Plain expands in 6 different town managements, which are related to İzmir administratively. The plain between the Bozdağ in the North and the Aydın Dağları in the south forms the bottom in Küçük Menderes Graben. While that plain used to be one of the most important areas where industrial crops being cultivated, it has been about to lose this feature. The most prominant results among the changes of agricultural structures in the Küçük Menderes Plain are decreasing the populaion in the rural, misusing the agricultural areas, raising up the city population fast and unconsciously, changes at the ecologic balance.

GİRİŞ

Günümüzde, Dünya Ticaret Örgütünün koşulsuz liberal tarım politikaları yaratma çabalarının ötesinde IMF'nin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere, yapısal uyum ve ekonomik istikrar programları çerçevesinde dayattığı "tarım reformları" tarım kesimi için çok büyük tehlikeler içermektedir. Şu an Türkiye'de uygulamada olan, tarımın yapısal sorunlarından kopuk bir zeminde, tamamen finansal kaygılardan hareketle alınan kararlar, Türk tarımını sonu belirsiz bir yola sürüklerken, yetmiş milyonu aşmış bir nüfusun da gıda güvenliğini tehlikeye atmaktadır (ŞAHİNÖZ, 2006).

XX.yüzyılın özellikle son çeyreğinde kalkınma anlayışının değişmesiyle tarımsal nüfus oranındaki yüksek değerlerin sorun olarak görülmeye başlanması, akabinde sosyal-ekonomik şartlardaki beklenti ve standart farklılaşması, tarımsal yapıda değişim ve dönüşümü

hızlandırmıştır. Özellikle uzun yıllardan beri tarımı yapılan ve üretim fazlası olduğu iddia edilen ürünlerin direkt veya doğrudan müdahalelerle ekim alanlarının daraltılması ve alternatif ürünlerin adeta bir dayatma şeklinde zorlanması, çiftçi nüfusta bir bocalama ve değişime ayak uyduramama gibi sorunları ortaya çıkararak, sonucunda kırsal alanların nüfus açısından boşalmasına neden olmuştur. Türkiye'de 1980 nüfus sayımı sonuçlarına göre il toplam nüfuslarının %50'den fazlasının il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı il sayısı 8 iken, 2010 sayımına göre bu değer 72'dir. 30 yıllık sürede gerçekleşen bu hızlı yer değiştirmenin sebebi elbette ki sadece tarımsal yapı değişikliğine bağlanamaz ancak, araştırma konusunu oluşturan Küçük Menderes Havzasında bu, önemli bir etkileyicidir.

Yurdumuzun uluslararası kuruluşlarla yaptığı antlaşmalar (Dünya Bankası ve IMF gibi) Türkiye tarımı üzerinde derin yaralar açarak, tarımsal nüfusu azaltmış ve ülkenin kendi kendine yetebilme özelliğini ortadan kaldırmıştır. Bu çerçevede uygulanmasına 1990'lı yılların başında tütün tarımıyla başlanan üretim kotaları, 1996 yılında imzalanan gümrük birliği antlaşması ve daha sonraki yıllarda bakanlar kurulu kararları ile bazı ürünlerin gümrük vergilerinde yapılan indirimler, tarım sektöründe bugün yaşanan sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Buna ilave olarak tarımsal üretim birliklerinin işlevlerini yitirmeleri, bankaların tarım kredi kooperatiflerinin yerini alması da çiftçi nüfusun büyük borç yükü altında ezilmesine ve akabinde de dönüştürülen bir tarımsal yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Tarımsal politikalarda yapılan bu değişiklikler, yörede gelir kaybına, kırsal alan boşalmasına ve tarım arazilerinin olması gerekenden daha düşük potansiyelde kullanımlarına neden olmuştur. Yapılan değişikliklerden sonra günümüz Küçük Menderes Ovasında; kırmızıbiber, bostan (kavun-karpuz), çeşitli sebzeler ve silajlık mısır gibi ürünlerin ekimi yapılmaktadır.

Amaç ve Metot

Araştırma, herhangi bir mekânda meydana gelen değişiklilerin insan hayatına ve çevreye olan etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bunun için mekânın ne kadar ve ne şekilde değiştiği belirlenerek, bunun güncel sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu amaçla ova içerisinde kalan Tire, Ödemiş, Bayındır, Beydağ, Kiraz, Torbalı ve Selçuk ilçelerinin 1995-2010 yılları arasındaki tarımsal yapı istatistikleri İzmir Tarım İl Müdürlüğü istatistik şubesinden temin edilerek, ürün alanlarında meydana gelen değişiklikler incelenmiştir. Çalışmanın bir başka amacı ise Küçük Menderes Ovasının son 20 yıl içerisindeki tarımsal yapı değişikliklerini ve

bunların çevresel etkilerini incelemeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışmanın ilk notunu düşmektir.

Bölgenin Coğrafi Konumu ve Genel Özellikleri

Küçük Menderes Ovası Ege Bölümünün hemen hemen merkezi kesiminde yer alır. Ova hidrografik bir havza olarak ayırt edilen Küçük Menderes Havzası içerisinde kalır. Küçük Menderes Havzası İzmir İlinin Ödemiş, Kiraz, Beydağ, Bayındır, Tire, Selçuk ilçelerinin hemen tamamı ile ve Torbalı ilçesinin kuzeybatıda kalan küçük bir bölümü dışındaki topraklarına yayılmıştır (GÖZENÇ, 1978:7). Havza kabaca kuzeyden Bozdağ kütlesi (2159 m), doğudan Bozdağların güneydoğu uzantısı olan Ayı Dağları (1839 m), güneyden de Aydın Dağları Kütlesi (1831 m) ile çevrilidir. Havza içerisinde ova sınırları batıdan doğuya doğru değişmektedir. Batıda, kıyıdan Belevi boğazına kadar olan kesimde 50 metre izohipsi, daha doğuda Tire ile Bayındır arasına çekilecek bir hatta kadar 100 metre izohipsi en doğuda ise Ödemiş-Beydağ arasına çekilen hattan itibaren ise 150 metre izohipsi ova sınırlarını oluşturmaktadır. Bu değerlerden anlaşıldığı üzere ova tabanı az da olsa denize doğru eğimli bir durum göstermekte ve ova Küçük Menderes Nehri tarafından hemen hemen merkezi kesiminden drene edilmektedir.

Küçük Menderes Ovasında asıl Akdeniz iklimi görülmektedir (KOÇMAN, 1993:75). Tarımsal üretim için oldukça önemli olan iklim değerleri incelendiğinde yılın hiç bir ayında sıcaklığın 7,0 ^{0}C'nin altına düşmediği gözlenir. Ortalama sıcaklıkların 16-18 C arasında değiştiği ovada yaz ortalamaları ise 26-28 ^{0}C'lere bulmaktadır. Ovanın yağış değerlerinin ise özel konumlardan kaynaklı etkilere bağlı olarak güney kenarında kuzeyine göre yaklaşık 150 mm'lik fark ortaya çıkmaktadır. En yağışlı istasyon kuzey yönlü rüzgarlara açık olan Tire İstasyonudur. Burada 791 mm olan yıllık yağış Bozdağın güneyinde kalan Ödemiş'te yıllık 644 mm de kalmaktadır. Havza genelinde Haziran ile Ekim ayları arasına yayılmış 4 aylık su noksanı dönem bulunmaktadır. Bu da tarımsal sulamaya ihtiyaç duyulan dönemin ortaya çıkması açısından önemlidir.

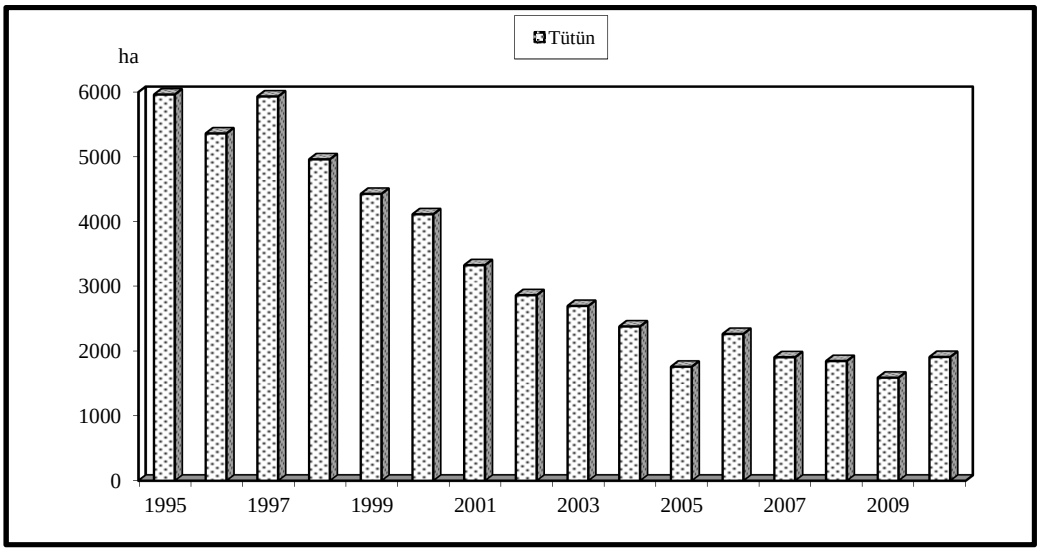
Ova kesiminde yaklaşık alanı 3,280,300 da'dır (GÖZENÇ, 1978:56). Bu alan tarımsal üretim için kullanılmaktadır. Ova tabanında drenajın kötü olduğu ve yıldan yıla değişen boyutlarda sulak alanlar oluşmaktadır (ERİNÇ, 1955:33-66) . Bu bataklıklar örnek olarak Tire batısındaki Boğaziçi vadisindeki Belevi bataklığı ile Selçuk ilçe merkezinin kuzey kesimindeki Zeytinköy civarındaki delta alanındaki bataklık verilebilir. Bu nedenle yıldan yıla değişebilen tarımsal arazi varlığı yoğun bir kullanıma sahne olmaktadır.

Küçük Menderes ovası SÜTGİBİ tarafından, İç ovalar bölümü ve delta ovası olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yaklaşık KD-GB yönlü Belevi Boğazının ayırdığı bu iki kısım doğal ve beşeri özellikler bakımından da farklılar gösterebilmektedir (SÜTGİBİ, 2009:59-72). Eldeki çalışma daha çok iç ovalar bölgesindeki tarımsal faaliyetlerin yapısal değişiklikleri üzerinde durup yörenin tamamını kapsayacak çalışma için ilk not özelliği taşımaktadır.

OVANIN TARIMSAL YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

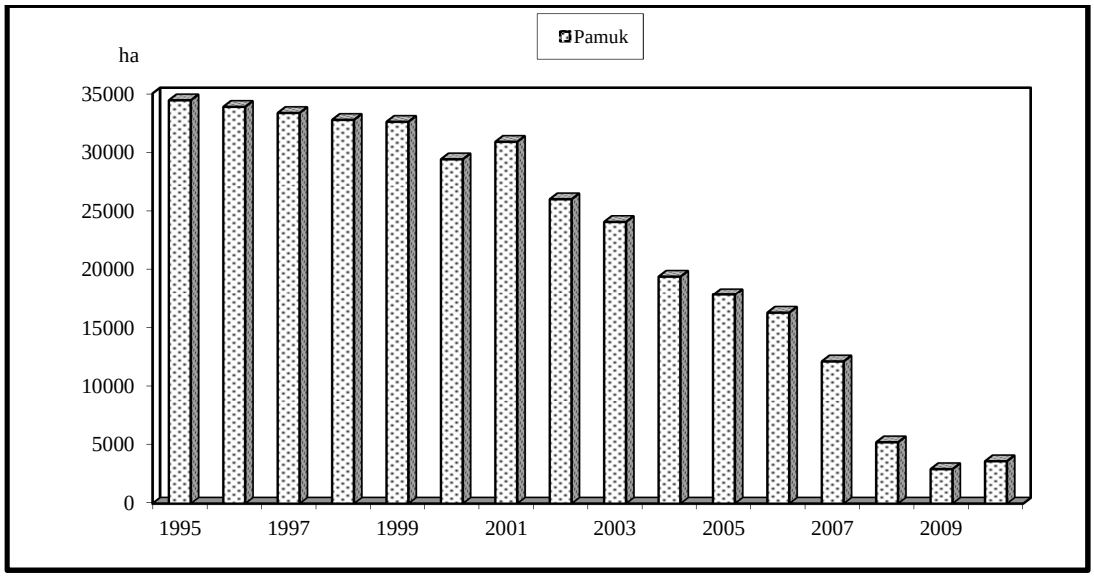
Küçük Menderes Ovası ülkemizin sanayi ürünü üreten en önemli alanlarından biri iken, ülke tarımsal yönetim birimlerinin yapmış olduğu müdahalelerle meyvecilik ve hayvancılığı destekleyen ürünlerin üretildiği saha haline gelmiştir. Bu dönüşüm ülke tarımsal nüfusunun ortalama gelir seviyesinin üstünde kazanca sahip olan ova çiftçisinin, kırsal alanda büyük bir bocalama ve yüksek borç yükü ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu bocalamayla yeni döneme ayak uydurmakta zorlanan çiftçi nüfus ilk alternatif olarak göçe yönelmiş ve özellikle 1990 sonrasında köy nüfusları hızlı şekilde azalmıştır.

Küçük Menderes Ovasında endüstriyel tarım ürünü üretiminin terk edilmesi ve bunun yerine hayvancılığı ve gıda sektörünü destekleyecek ürünlere yönelinmesi şeklinde bir değişim vardır. Bu değişimi ilk olarak 1990'lı yılların başında, tütün alanlarının daraltılması ve I. sınıf arazilerde tütün ekiminin yasaklanması tetiklemiştir. Yapılan tütün üretiminin Tekel kontrolünde yüksek oranlarda azaltılmaya zorlanması, tütünün hâkim tarım ürünü olduğu köylerde nüfusun hızla il ve ilçe merkezlerine göç etmesine neden olmuştur. Tütün ekiminin terk edildiği alanların I. sınıf arazi grubuna giren bölümlerinde pamuk üretimi yapılmaya başlanmış, daha çok dağ eteği gibi eğimli yüzeylerde ise tahıl tarımına geçilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Küçük Menderes Ovasındaki Tütün Ekim Alanı Değişimleri

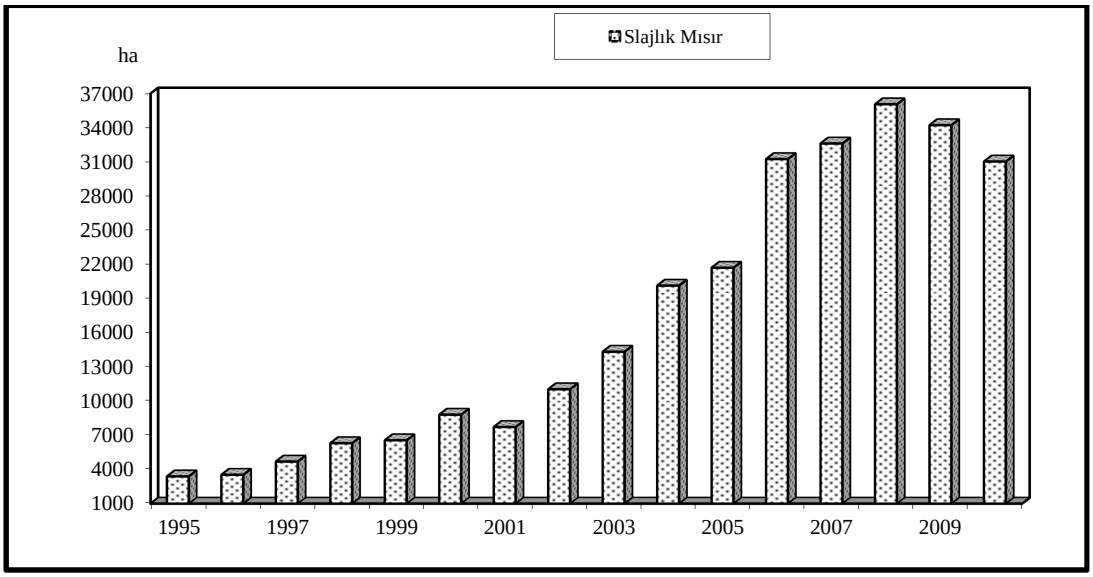
Ovanın sanayi ürünlerine bağlı olarak gerçekleşen ikinci değişim ise pamuk üretim alanlarının azalması şeklinde meydana gelmiştir. 1996 yılında imzalanan gümrük birliği antlaşması ve akabinde pamuk üretimine verilen destek ödemelerinin ortadan kalması, ovanın pamuk üretim alanlarını oldukça azaltmıştır. Gümrük birliği ve desteklerin kesilmesine paralel olarak girdilerin artması, pamuk çiftçisinin bırakın ithal pamuğa karşı, ülke içerisindeki üretim (GAP Bölgesi) sahaları ile dahi rekabet edemez hale getirmiş ve pamuk ekim alanları da hızla azalmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Küçük Menderes Ovasındaki Pamuk Ekim Alanı Değişimleri

Küçük menderes ovasında meydana gelen yapısal değişikliğin önemli bir örneğini de yörede ikinci ürün geleneğinin uygulamaya konulması oluşturmaktadır. Önce tütün daha sonra da pamuk üretiminden vazgeçen yöre çiftçisi, buğday alanlarını genişletmiş ve bu alanlarda ikinci ürün olarak slajlık mısır üretimine yönelmiştir. Böylelikle ülkemizde 2003 yılından itibaren anlaşılamaz şekilde desteklenen slajlık mısır tarımı, Küçük Menderes Ovasında da hâkim tarım ürünü haline gelmiştir. Ancak bu tarım ürününün topraktan çok miktarda besin maddesi alması ve ekim alanının fazlalığından dolayı pazar sorununun ortaya çıkmaya başlaması, 2009 yılından itibaren ekim alanının daralmasına neden olmuştur (Şekil 3). Özellikle 2009 ve 2010 yıllarında pamuk ithal edilen ABD, Pakistan ve Mısır gibi ülkelerdeki doğal afetlerden dolayı ithal pamuk teminindeki güçlük yaşanması, tekstil ham maddesi olan bu ürünün dünya üzerinde fiyatının yükselmesine ve Türkiye iç piyasasında pamuk ihtiyacının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna paralel olarak da yörede, pamuk üretim alanlarının tekrardan mısır alanları aleyhinde artmaya başlaması gözle görünür bir hal almıştır. Buradan anlaşıldığı üzere, stratejik bir sanayi ürünü olan pamuk tarımından kolay şekilde

vazgeçilmeden önce ham madde teminindeki sıkıntılar göz önüne alınmalı, sanayici kadar üreticinin de menfaatleri düşünülmelidir.

Şekil 3. Küçük Menderes Ovasındaki Mısır Ekim Alanı Değişimleri

Yörede gıda sanayine destekleyen ürünler arasında salçalık biber ve domates üretimi de artmıştır. Özellikle Torbalı organize sanayi bölgesindeki fabrikaların varlığı, yörede alternatif ürün olarak biber ve domates tarımının gelişmesine neden olmuştur. Ancak bunların hiçbirinin sanayi ürünlerinden elde edilen geliri sağlayamaması kırsal alanların nüfus bakınmandan boşalmalarının önüne geçememiştir.

Yörede tarımın dönüştürülmesi çabaları ve alternatif ürün arayışları çok çeşitli tarımsal üretim türlerini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede Ovanın doğusundaki Bademli kasabası Türkiye'nin en önemli fidan üretim alanlarından biri haline gelmiştir. Özellikle sertifikalı fidancığın yapıldığı yörede kırsal yerleşmeler nispeten kalabalıktır.

Dönüştürülen tarımsal yapıda alternatif ürünü olarak ortaya çıkan buğday ve slajlık mısır, ova ve çevre köylerinde hayvancılık faaliyetini arttırmıştır. Havza süt üretiminde Ege bölgesinin en önemli alanı haline gelmiştir. Özellikle Tire Süt kooperatifi örnek bir kooperatifçilik faaliyeti yürüterek yöre köy nüfuslarını maddi açıdan desteklemektedir.

Fotoğraf 1: Küçük Menderes Ovasındaki Mısır Tarlaları ve Şeftali Bahçeleri

Fotoğraf 2. Belevi Bataklığı ve Çevresindeki Tarım Alanları

SONUÇ ve TARTIŞMA

Küçük Menderes Ovasındaki tarımın uğradığı bu değişiklikler neticesinde arazi kullanımı oldukça değişmiştir. Özellikle tarım alanlarının amaç dışı kullanımları degradasyonel etkilere yol açmıştır. Bununla beraber yerleşim alanları, tarım alanlarının aleyhine genişlemiştir. Organize sanayi bölgeleri sayıca artmış, sanayi atıkları ovada çevre kirliliğine neden olmuştur (GÜNDOĞDU vd, 2006:361-369).

Pamuk tarımının azalmasının çevresel etkisi sadece köylerin nüfus bakımından azalması şeklinde olmamıştır. Mekân üzerinde de önemli ve olumsuz bir etki yaratmıştır. Çünkü Küçük Menderes Ovasında pamuk ekimi yapılan alanlarda mısır üretimine başlanmıştır. Bunun sonucu olarak özellikle yeraltı su seviyesi ve arazi verimliliği olumsuz şekilde etkilenmiştir. Pamuk tarımında 4 ya da 5 defa suluma yapılırken, mısır ve biber tarımında 9-10 defa sulama yapılması, sulama suyunun yeraltından karşılandığı özellikle ovanın güney kenarındaki alanlarda, yeraltı su seviyesinin -35 m seviyelerinden -75, -80 m seviyelerine kadar gerilemesine sebep olmuştur.

Yörede meyvecililik artmıştır. Özellikle III. ve IV. sınıf arazilerde yapılabilen incir ve zeytin bahçeleri, eğim değerleri düşük alüvyal tabanlı I. sınıf arazilere doğru yayılış göstermiştir. Bunun yanı sıra şeftali bahçeleri de pamuk tarımının terk edildiği 1. sınıf arazilere yerleşen başka bir tarımsal üründür (Fotoğraf 1).

Tarımsal yapıda meydana gelen değişikliklerin insana olan etkilerinin en önemlisi, insanların yaşam alanlarını değiştirmek zorunda kalmalarıdır. Özellikle kırsal alandan kentsel yerleşmelere doğru nüfus hareketi meydana gelmiştir. Tarımsal yapı değişikliğinin nüfus hareketlerine sebep olduğunun en önemli kanıtı, 1990 yılına kadar büyük oranda tütün tarımı ile geçimini sağlayan köylerdeki göç hareketinin, Küçük Menderes Havzası içerisinde Bozdağ ve Aydın Dağları üzerinde yerleşmiş ve ekonomisinde daha çok zeytin ve incir gibi ürünlerin hâkim olduğu köylerdeki nüfus hareketine göre daha yüksek hızda olması gösterilebilir. Gerçektende tütün tarımının yapıldığı ova tabanı ve kenarında yerleşmiş köyler, yüksek oranlarda göç verirken, dağlık alanlarda bulunan ve tütün tarımının kısıtlamaya gidilmediği Kiraz ilçesindeki köylerde düşük oranlarda nüfus kayıpları yaşanmıştır.

Küçük Menderes Ovasındaki tarımsal ürünlerin değişmesi sadece tarımsal nüfusu değil, 1990 öncesinde birer tarım-hizmet kasabası karakterinde olan Ödemiş ve Tire gibi ilçe merkezlerinde de fonksiyonel değişikliklere neden olmuştur. Hızlı şehirleşmeyle birlikte

ortaya çıkan işsizlik ve şehirsel sorunlar da bu plansız ve olumsuz dönüşümün sonucu olarak yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

ÇAKMAK, E., AKDER,H.,2005, "DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı" TÜSİAT Basın Bülteni.

ERİNÇ, S., 1955. Gediz ve Küçük Menderes Deltalarının Jeomorfolojisi. IX. Coğrafya Meslek Haftası, Tebliğler ve Konferanslar. Türk Coğrafya Kurumu Yay. 2, 33-66, İstanbul.

GÖZENÇ, S. (1978). Küçük Menderes Havzasında Arazinin Kullanılışı ve Sınıflandırılması. Đ.Ü. Yayını. No. 2396. İstanbul.

GÜNDOĞDU, V.,ÖZKAN,E.Y., 2006, Küçük Menderes Nehri Ölçüm Ağı Tasarımı ve Su Kalite Değişkenlerinin İrdelenmesi Çalışması. Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi C.23, S.3-4, s.361-369, İZMİR

KOÇMAN,A.,1993, Ege Ovalarının İklimi. Ege Üniv. Edeb Fak. Yay No:73, İZMİR

SÜTGİBİ, S.,2009, Küçük Menderes Delta Ovası ve Degradasyonel Etkiler. Ege Coğrafya Dergisi, S. 18 c.1-2, İZMİR 59-72,

ŞAHİNÖZ, A., Ab Ve Türkiye Tarım Politikalarında Değişim Eğilimleri. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/32b81fa223a1b1e_ek.pdf?tipi=14&sube=